

Osmanlı'da Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Müslüman Kadın Gedikleri

Tiğınçe Oktar* - Mehtap Özdeğer**

Giriş

Osmanlı'da kadının ekonomik yaşamdaki payına dair izler bulmak zahmetli ve yorucu çabalar gerektirmektedir. Özellikle klasik dönemde kadınlara ait hayat hikayelerine en üst mertebedeki kadınlar da dahil olmak üzere ulaşmak ancak büyük çabalar ve araştırmalar sonucunda mümkün olmaktadır. Kuruluş döneminde kadının toplumsal statüsü Eski Türk devletlerindeki kadınlara hemen hemen yakın durumdayken, İstanbul'un fethiyle birlikte imparatorluk dönemine giren Osmanlı'da artık *kadın mahrem bir nesne haline dönüşerek* toplumsal ve siyasi hayattan yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır. Kadınların bazı dönemlerde devlet yönetiminde aktif rol oynadıkları da bilinen bir gerçektir. Ancak bu hep perde arkasından mümkün olmuştur.

Kadınların ekonomik ve sosyal aktiviteleriyle ilgili ipuçlarına daha çok kadın sicillerinde bulunan kayıtlardan ulaşılabilmektedir. Bu konuda 1970'li yıllardan başlayarak yapılan çalışmalarda kadının daha önce bilinenin aksine imalathanelere, üretim araç ve gereçlerine sahip olduğunu ve elde ettikleri sermayeyi ticaret, üretim yatırımları ve diğer alanlarda değerlendirdikleri ortaya çıkmıştır.¹ Böylece Osmanlı kadınının tarihin dehlizlerinde kalmış bilinmeyen yüzü aydınlığa kavuşmaya başlamıştır.

Kırsal kesimde kadının hane reisi olan kocasına devlet tarafından belirli şartları yerine getirmek şartıyla verilen ve Halil İnalçık'ın çift-hane sistemi² olarak

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, toktar@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0002-1719-277X

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, mozdeger@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-8181-8175

1 Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3, (Nov. 1980), pp. 231-244; Ronald C Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18/1 (Jan. 1975), pp. 53-114; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 115.

2 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev. Halil Berkay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 172-173.

tanımladığı zirai işletmedeki üretim faaliyetlerine katılmaması imkansızdır. Kadın bu işletmenin temel iş gücü kaynaklarından biridir. Ancak devlet, kadını vergilendirme dışında tutmuş ve bu nedenle kadını nüfus ve arazi tahrir defterlerinde sayım dışı bırakmıştır.³ Ama bu durum küçük aile işletmesi için dezavantaj değil bilakis avantaj temin etmektedir. Osmanlı sancak kanunlarında kazanç sağlayan her türlü kaynağın vergilendirildiği görülmektedir. Bir köylü hanesi içinde bekar erkek çocuklar bile kâr-ü kisbe kadir oldukları için mücerret statüsüyle vergilendirilmişken, kadının bazı istisnai durumlar hariç vergi dışı bırakılması kadına tanınan pozitif bir ayrımcılıktan başka bir şey değildir.

Diğer taraftan dul kadınların bive statüsüyle kocalarından intikal eden tarımsal işletmeyi yani çiftliği işlettikleri görülmektedir. Vefat eden hane reisinin çocukları eğer babalarından intikal eden çiftliği işletebilecek güç ve yaşta değillerse anneleri hane reisi konumuna geçerek çocuklar bu işi yapabilecek yaşa gelinceye kadar çiftliğin işletmesini üzerine alırdı. I. Selim Kanunnamesinde “... *bir avret bir tarikle yer tasarruf etse, boz komayub üşrin ve rüsûmın sipahiye edâ ederken hâtun kişiye yer yokdur deyü dahl edüb sipahi elinden almaya*” açıklaması mevcuttur.⁴ 1569 Tarihli Silistre Sancağı Kanununda bivelerden altı akçe resim alınacağı belirtilirken şöyle bir açıklama yapılmıştır: “...*evi olan dul kafir avretinden alınur*”.⁵ Aynı tarihli Ağrıboz Vilayeti Kanununda “...*bivelerden altışar akçe ispence alınur*”⁶ denilirken aslında bu vergi (ispence) kadının devlet tarafından hane reisi olarak kabul edildiğinin kanıtı niteliğindedir. 1640 tarihi gibi daha ileri dönemde Tokat’ta yaşayan bir kadın adına kayıt edilmiş hanelere rastlanılmıştır.⁷ Bu ve benzeri kayıtlar kadınların hane reisi olarak kabul edilmelerinin başlangıçta Rumeli Bölgesiyle sınırlı olmasına rağmen zamanla Anadolu bölgesinde de yaygınlaştığını göstermesi bakımından şayanı dikkattir.

Kentli kadınların mülkiyet haklarının kırsal kesimden yaşayan kadınlara göre daha geniş kapsamlı olduğu söylenebilir. Kadın büyük kentlerde İslam hukukuna

3 Kadınların nüfus sayımı kapsamına alınması 1881/82 sayımıyla gerçekleşmiştir. Bkz. Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 71.

4 Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 3. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1991, s. 99.

5 Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları (Kanunlar), Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayları, 2001, s. 281.

6 Barkan, Kanunlar, s. 341.

7 Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, s. 126.

göre kendilerine mirastan düşen paylarını engellemelere maruz kalmadan alabilişleridir. Kadınların miras ve başka konulardaki haklarının korunmasının sağlanması ise Osmanlı hukukunun uygulayıcısı olarak kadılık kurumuna verilmiştir. Kadınlar herhangi bir haksızlığa uğradıklarında hiçbir engelle karşılaşmadan mahkemeye çıkabilmekte ve buradan haksızlığın giderilmesi için karar çıkartabilmekteydiler. Bu hakkın kadınlara tanınmış olması onların kocaları, kardeşleri ve civarlarındaki kötü niyetli kişilere karşı mağdur duruma düşmesine engel olmuştur. Şu da bilinen bir gerçektir ki kadın her zaman mağdur taraf olmamakta mahkemeye mağduriyet yaratan taraf olarak da çıkabilmektedir.⁸

Tanzimat'ın ilanıyla başlayan Batılılaşma hareketleri kadın hakları ve çalışma yaşamında istihdamı konusunda bir takım iyileştirme çabalarına neden olmuştur. Bu itibarla Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarının başladığı dönemden II. Meşrutiyet'e kadar geçen dönem bir ara dönem olarak nitelendirilebilir ki, bu dönemde eğitim, hukuk ve ekonomik alanda pek çok kurumsal değişikliğin temelleri atılmıştır.

Kadının özellikle de Müslüman kadınların çalışma yaşamında geniş manada yer alması ancak II. Meşrutiyet'le birlikte gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın art arda girdiği savaşlar, faal erkek nüfusun askere alınması, çalışma hayatında iş gücü arzı sıkıntısı yaratmış ve bu açık kadın iş gücüyle kapatılmaya çalışılmıştır.⁹ Kadının çalışma hayatında aktif bir şekilde yer alması fikir insanları ve basın organlarının da desteklenmiş, bu konuda pek çok eser ve yazı kaleme alınmıştır.

II. Meşrutiyet sonrası kadınların toplumsal ve ekonomik hayattaki yeriyle ilgili 1990'lardan itibaren pek çok yayın yapılmış ve konu bu yayınlarda ayrıntılarıyla incelenmiştir. Ancak Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasındaki döneme ait çalışmalar eksik kalmıştır. Bu döneme ait yazılan yazılar ise çoğunlukla kısa ve özet çalışmalar hüviyetinde olup hep birbirinin tekrarı niteliğindedir.

Bu itibarla çalışmamızda Tanzimat'tan II. Meşrutiyet dönemine kadar Müslüman kadın gedikleriyle ilgili gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden, gerekse de kadı sicillerinden hareketle Müslüman kadınların ekonomik hayattaki yeri ve faaliyet alanlarının neler olduğu sorusunun cevapları aranmaya çalışılacaktır.

8 Suraiya Faroqhi, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2003, s. 250.

9 Tiğince Oktar, Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1998, s. 54.

Tanzimat'tan Önce Mülk ve Servet Sahibi Müslüman Kadınlar

Suraiya Faroqhi'ye göre “*Anadolu kentlerinde kadınların mahkemeye gidebilmeleriyle mülk sahipliği arasında sıkı bir bağ*” bulunmaktadır.¹⁰ Mahkemelerin kadınların miras ve diğer haklarını korumaları kadınların klasik dönemde hiç küçümsenmeyecek oranda ev, dükkan, bağ, bahçe gibi gayrimenkul ve menkul varlıklara sahip olmalarını sağlamıştır.

Jennings, Kayseri kadı sicilleri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında kadınların genellikle haklarını mahkeme yoluyla aradıklarını tesbit etmiştir.¹¹

Kadınların mülk ve servet edinmeleri genellikle miras yoluyla gerçekleşmektedir. İslam hukukuna göre bir baba vefat ettiğinde çocuklarından erkek olanlara iki kadın payı düşmektedir. Eğer oğlu olmayıp ikiden fazla kızı varsa bunlar mirasın üçte ikisini, bir kızı varsa mirasın yarısına hak kazanır.¹² Kocasının vefat etmesi halinde kadına düşen miras, çocuk yoksa dörtte bir, çocuk varsa sekizde bir oranındadır.¹³

Bazen koca, kadının kendisinden sonra kimseye muhtaç olmadan rahat bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için karısından borç almış gibi gözükmektedir. Bu durumda kadın kocasının terekesinden alacağı olan bu meblağı miras payı haricinde almaktadır.¹⁴ Kadınlara gelir ve servet aktarmanın bir yolu da aile vakıflarının gelirlerinden kadın ve kız çocuklarının yararlandırılması yöntemiyle olmaktadır.¹⁵

Kadınların servet ve mülk edinmelerinin en yaygın olarak rastlanılan şekli ise, nikah akdi sırasında erkeğin kadına vermeyi taahhüt ettiği mehr olarak adlandırılan çoğunlukla nakit bazen de gayrimenkul şeklinde yapılan ödemedir.¹⁶ Bu ödeme, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olarak iki kısma ayrılmaktadır.

10 Faroqhi, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, s. 250.

11 Ronald C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18/1 (Jan. 1975), pp. 53-114.

12 Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/11.

13 Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/12.

14 Saadet Maydaer, “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 15, Sayı 2, 2006, s. 5.

15 Mayer, Agm., s. 5.

16 Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/24: “... O halde onlardan nikah ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır”; Ayr. Bkz. Nisâ, 4/4: “Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin”.

Kadınların miras, borçlandırma, bağış ve mehr yöntemiyle elde ettikleri mülk ve servetleri bazı ekonomik faaliyet alanlarında değerlendirdikleri görülmektedir. Nakit paralarını kredi olarak başkalarına vererek işleyen kadınlar bulunmaktadır. Mesela bir kadın 1616 (1025) yılında bir fırıncıya 3.600 akçe kredi vermiş bunun karşılığında ise 600 akçe tutarında faiz almıştır.¹⁷ Kredi veren kadınlar olduğu gibi vakıflardan ve şahıslardan borçlanan kadınlar da bulunmaktadır.¹⁸

Mudaraba denilen emek-sermaye ortaklığına kadınların sermaye veren taraf olarak iştirak ettikleri görülmektedir. 1685 (1096)'de Alima bint-i Piri isimli kadın İran ipeği satın alması için bir tüccara 60 kuruş vermiştir.¹⁹ Kadınların yakın akrabalarına da ticaret için para verdikleri olmaktadır. Mesela, Galata'da Cami-i Kebir mahallesinde oturan Kamer Hatun, kocası Ahmed Reis'ten kendisine kalan 34.000 akçenin 10.000 akçesini oğlu Mustafa'ya mal alıp ticaret yapması için vermiştir.²⁰

Eyüp'te Baba Haydar Mahallesi'nde ikamet eden Ayşe Hatun'un babası Hüseyin, Defterdar ve Balçık iskelelerinde tartulan odun ve sair metallerin kantar resmini yıllık on akçe mukataa ile üzerine almıştır. Baba vefat edince bu iskelelerin kantar resmi kızı Ayşe Hatun'a intikal etmiştir.²¹

Kadınların faaliyet gösterdikleri asıl sektör iplik ve dokuma imalatıdır. Bu iş kolunda çalışan kadınlar imalatlarını "*putting out*" denilen parça başına üretim yapıyorlardı. Evlerinde tüccarın kendilerine getirdiği hammaddeyi eğirerek iplik üretiyorlar, yine tüccarın kendilerine getirdiği ipliği tezgâhlarında dokuyorlardı. Ürettikleri mallar ise tüccarlar tarafından teslim alınıp pazara sevk ediliyordu. Bursa'da 1678'de ipek eğirme mançınıklarının toplam sayısı 300 kadardır ve bunların yarısı yani 150 tanesi kadınların mülkiyetinde olup kısmen de bizatihi onlar tarafından kullanılmıştır.²²

17 Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", International Journal of Middle East Studies, 12/3, (Nov. 1980), p. 234.

18 Gerber, Agm., s. 235.

19 Gerber, Agm., s. 234; Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, s 126.

20 İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/ 1573-1591), Hz. Rıfat Günalan-Talip Mert, İstanbul: İSAM Yayınları, C 34, 2012, s. 115.

21 İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638), s. 67, Haz. Salih Kahrıman-Sabri Atay-Fuat Recep, İstanbul: İSAM Yayınları, C 25, s. 67.

22 Gerber, Agm., s. 237.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Müslüman Kadın Gedikleri

Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı'da başlayan yenileşme hareketleri kadınların sosyal ve kültürel yaşamlarında iyi yönde gelişme ve düzenlemelere neden olmuştur. Eğitim ve hukuk alanda yapılan reformlar kadınların erkeklerle eşitlik konusunda haklarının yükselmesini ve böylece daha fazla iktisadi yaşamda yer almalarını sağlamıştır.

Bu gelişmelere rağmen kadının mülk ve servet edinme şekilleri klasik dönemde olduğu gibi öncelikle miras yoluyla olmaktadır. Merhum Nurullah Paşa'nın eşi Tulû'î Hanım Adana'da Ramazanoğlu vakfı mülkü olan Gülhanı'nda on bir dükkanı Şirdel isimli kadınla yarı yarıya hisseyle tasarruf ederlerken, Şirdel kendi hissesini Tulû'î Hanım'a satmıştır. Tulû'î Hanım bu hisseyi satın alacak kadar sermayeyi herhalde vefat eden kocasından intikal eden mirasla elde etmiştir.²³

Kadınlara kocaları veya babalarından dükkan gedik hakkı da miras olarak intikal etmektedir. Osmanlı Devleti bir *vakıf medeniyeti* olarak nitelendirilmektedir ki sosyal bir devletin yapması gereken hizmetler kurucularının büyük çoğunluğunu askeri sınıfın meydana getirdiği vakıflar kanalıyla yerine getirilmektedir. Vakıf kurucuları vakıflarını tesis ederken han, dükkan, mağaza, değirmen gibi sürekli gelir getirecek gayrimenkuller bağlamışlardır.

Yeri gelmişken şunu da belirtmeliyiz ki vakıflara sadece gayrimenkul varlıklar değil menkul değerler de aktarılmakta olup bu vakıflar bu yönleriyle para vakıfları statüsünde yapılmıştır. Para vakıfları erkekler kadar büyük veya küçük tasarruf sahibi kadınların da birikimlerini değerlendirdikleri bir fon işlevini görmüştür. Bu fonlar yeniçeri, esnaf ve avârız sandıklarının kurulmasında kullanılmıştır. Davutpaşa Mahkemesi para vakıfları kayıtlarının incelenmesi sonucu ortaya çıkan bilgi kadınlar yönünden çok değerlidir. 1634-1911 yılları arasında kurulan vakıfların %52'si erkekler, geriye kalan %48'i ise kadınlar tarafından kurulmuştur.²⁴ 1860-

23 “Adana Vâlisine, Müteveffâ Nurullah Paşa'nın halilesi Tulû'î Hânım Adana'da kâin Ramazanoğlu vakfı musakkafâtından Güllhâni ve on bir bâb dekkâkine Şirdel Kadın ile münâsafaten mutasarrıfe iken mezbûre Şirdel Kadın hissesini bâ mu'accele hânım-ı mûmâ ileyhâya fâriğa olmuş ise de el-hâletü hazîhi ferâğî icrâ olunmadığının ifâ-yı icâbı hânım-ı mûmâ ileyhâ tarafından istid'â olunmuş ve bu makûle ferâğın temessükâtı mütevellileri veyahud kâimmakâmı tarafından mühürlendikten sonra evkâf müdirlerine tevdi' olunan mühürle dahi bi't-temhîr icrâsı nizâmı iktizâsından bulunmasıyla keyfiyet evkâf-ı hümâyûn nâzırî atûfetlü beyefendi hazretleri cânibinden Adana evkâf müdirine bâ tahrîrât bildirilmiş olmağın nâzır-ı müşârun ileyhîn iş'ârı vechile hisse-i mezkûrenin hânım-ı mûmâ ileyhâ uhdesine ferâğ ve kaydı zımında icâb-ı hâlin icrâsı husûsuna himmet buyurmaları siyakında şukka”. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. MKT. 189/48.

24 Çiğdem Gürsoy, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davutpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, Belleten, LXXXI/290, Nisan 2017, Ankara 2017, s. 173.

1879 alt döneminde ise vakıfların %35'i erkekler, %65'i ise kadınlar tarafından kurulmuştur. Aynı yıl aralığında erkekler 85.550 kuruş, kadınlar ise 185.386 kuruş vakf etmiştir.²⁵

Özellikle vakıf dükkanları, kötü yönetim veya doğal afetler nedeniyle yüksek masraf gerektiren tamiratlara ihtiyaç duyar. Vakfın bu mali yükü karşılayamaması bazı çarelerin aranmasına ve bulunmasına neden olmuştur. Şöyle ki, dükkanın bu halini bilerek talip olan kiracı, ilk olarak tamirat masraflarını karşılayacak, ikinci iş olarak kendi mülkü olmak üzere dükkanda dolap ve raf gibi hakkı kararı bulunan alet ve donanımları yerleştirecek (bu gediktir) ve üçüncüsü yıllık küçük bir kira bedeli ödeyecektir. Bu şartlarla dükkanı kiralayan kiracı dükkanın içine yerleştirilen malzemenin mülkiyeti kendine ait olduğundan bir nevi dükkanın da mülkiyetini elde etmiş olmaktadır. Vefatı halinde de bu dükkanın tasarruf hakkı mirasçılara geçmektedir.²⁶

Çalışmamız esnasında rastladığımız en ilginç misallerden biri 1851 tarihli bir arşiv belgesidir. Belgede Galata'da bulunan bir meyhane gediğinden bahsedilmektedir. Burada asıl ilgi çekici olan husus ise bu meyhane gediğine mutasarrıf olan kişinin Müslüman bir kadın olmasıdır. Hatice Hatun'un bizzat kendisinin vermiş olduğu arzuhalde Galata'da meyhane gediğine mutasarrıf olduğunu anlamaktayız.²⁷

1866'da Galata'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde Pazarbaşı el-Hâc Hüseyin Ağa Vakfına bağlı bulunan berber dükkanı toplam 864 sehim hisseliktir. Bunun 253 hissesi Ayşe Hanım'a, 35 hissesi Ferdane Hanıma aittir. Aynı dükkanın 105 sehimlik hissesini ise 4.500 kuruş bedelle Başmimarzade Osman Efendi'nin zevcesi Şerife Cemile Hanım satın almıştır. Geriye kalan 471 hisse ise Ayşe Hanımın kardeşi Hasan Kaptan'ındır.²⁸

Gayri müslim kadınların gedik tasarruflarına dair de pek çok kayıt bulunmaktadır. Örnek olarak; Domik ve Harstik adlı kadınlara da 1853 yılında vefat eden büyük pederlerinden Üsküdar Altunizade Mahallesi Çiftecevizler'de bir köşk ve bağ ile

25 Gürsoy, Agm., s. 174.

26 Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 407.

27 "... Hadice Hatun'un Galata'da mutasarrıf olduğu meygedenin gedik sâhibiyle bazı münâza'alarına dâir takdim eylediği arz-ı hâli manzûr-ı âlileri buyrulmak üzere leffen irsâl olunmuş olmağla ...". Bkz. BOA. A.MKT.NZD. 34/90.

28 Turgay Çırak, Şer'iyye Sicillerinden 220 ve 222 No'lu Defterlere Göre Gedikler, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s. 126-127.

Galata'da Kemankeş Mustafa Paşa Mahallesi'nde üç mağaza içinde bulunan şerbethane gediği kalmıştır.²⁹

Bazı kadınların gayrimenkul satın alacak kadar sermaye sahibi olduğu fakat bu sermayeyi elde etme şekilleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız örnekler de bulunmaktadır. Halep Eyaleti'nde Bedesten Çarşısı'nda Kahvehane Sokağında bulunan beş dükkan Asiye Hatun tarafından 1839 tarihinde satın alınmıştır. Asiye Hatun'un bu dükkanları satın almasının üzerinden yirmi yıl geçmiş olması rağmen Mustafa Ağa ve Hacı Mehmed adlı kişiler kendisini dükkanlar üzerindeki mülkiyetinin şaibeli olduğu iddiasıyla mahkemeye vermişler, görülen mahkeme sonucunda bu şahısların iddialarının haksız ve yersiz olduğu kanaatine varılmıştır. Mahkemenin kararına rağmen bu şahıslar yine de müdahaleye devam etmişlerdir. Asiye Hatun ise yetkililerden dükkanlarına yapılan müdahalenin önlenmesini istemektedir.³⁰

1862 tarihli başka bir belgede, Gedik Paşa'da Emine Hanım'ın mutasarrıf olduğu bir arsaya ilgilidir. Bu arsada vaktiyle Veli Paşa'nın konağı varmış, bu konak yanınca arsa üzerinde Ömer Efendi ve Yaver Bey canbaz tiyatrohanesi kurmuşlar. Gece gündüz burada tiyatro oynatmaya başlamışlar. Bu hal bu civarda bulunan beş İslam Mahallesi halkını rahatsız etmiş. Mahalle muhtarları bir araya gelerek yetkililere bu hususu şikayet ederler.³¹ Onlara göre bu arsa, beş İslam mahallesi

29 "... Üsküdar'da Altunizâde mahallesinde Çiftevezirler'de hasbe'l-verâse kendilerine intikâli lâzım geldiği Domik ve Harstik kadınlar tarafından iddi'â olunan köşk ve bağ hakkında Anadolu kâdiaskerliğinden verilen il'âma dâir makâm-ı senâverinin tezkire-i cevâbiyesiyle evrâk-ı müteferri'ası ve Galata'da Kemankeş Mustafa Paşa mahallesinde üç bâb mağaza derûnundaki gedik hakkında İstanbul ve Üsküdar mahkemelerinden i'tâ olunan il'lâm ve hüccet hakkında Şûrâ-yı Devletten mu'tâ mazbata meclis-i mahsûs-ı vükelâda lede'l-mütâla'a mezbûrtân Domik ve Harstik kadınların büyük pederleri Arya'nın bin iki yüz yetmiş tarihinde vefâtı ...". Bkz. BOA. İ. İLM. 8/36.

30 "Haleb vâlisi Ahmed Paşa hazretlerine, Asiye Hatun'un takdîm eylediği arz-ı hâlinde Halep eyaletinde kâin bedestân çarşısında kahvehâne sokağında vâkı' beş bâb dükkân gediklerini Mustafa nâm kimesneden elli beş tarihinde iştirâ edip şimdîye kadar tasarruf etmekde iken mûmâ ileyh Mustafa ve Hacı İvaz vakfi mütevellîsi Hacı Mehmed nâm kimesneler taraflarından vukû'bulan müdâhale üzerine mukaddemâ icrâ olunan terâfu'larında haksızlıkları tebeyyün ederek yedine hüccet-i şer'isi ve meclis-i kebir mazbatası i'tâ olunmuş ise de merkûmlar yine müdâhaleden hâli olmadıklarından bahisle men'î husûsü istid'â olunmuş olmağla şer'-i şerif ve meclis-i ma'rîfetüyle bi'r-rü'ye müdâhale-i vâkı'anın bi-vech idüğü tebeyyün eylediği hâlde men' ü ref'i husûsuna himmet buyurmaları siyâkında şukka". Bkz. BOA. A. MKT.DV. 181/82.

31 "... Sultân Bayezid câmi'-i şerifi kurbunda Gedik Paşa mahallesinde kâin Veli Paşa hazretlerinin konağı bundan akdem muhterik olarak arsasını Ömer Efendi ile Yaver Bey nâm kimesnelere ferâğ olunmuş merkûmân dahi arsa-i mezbûri canbahâne ihdâs ederek leyl-i nehâr tiyatro oynamakta olduklarından böyle beş aded mahalle-i ehl-i İslâm ve mukarr-i mü'minin bulunan

ortasında ve dört bir tarafı cami ve minare ile çevrili bir yerdir. Böylesine mukaddes değerlerin yoğun olduğu bir muhitte kötülüklerin vuku bulması mahalle halkını perişan edecek ve çaresiz kalan halk bu mahallelerden taşınmak zorunda kalacaklardır.³²

Konu bununla da kalmamış Emine Hanım arsayı tebaadan İstefenaki Kara Todori'ye satmak istemiştir.³³ Ancak asıl konu bu değildir. Arsanın tiyatro ve canbazhane olarak kullanılmak şartıyla bir hristiyana satılması bazı istenmeyen sonuçlara neden olabilecektir. Şöyle ki, bu arsa parça parça Hristiyanlara satılmak istenmektedir. Ancak arsa İslam mahalleleri ve haneleri arasında olduğundan başka Bayezid camiine yakın olması cihetiyle böyle İslam Mahallesi arasından bir büyük Hristiyan Mahallesi kurulması uygun olmayacağı gerekçesiyle satışına izin verilmemiştir.³⁴

mevki'de böyle uygunsuzluk ve hilâf-ı şer'-i şerif mücib olacak ef'âl-i kabîhanın def'i husûsiyyün rikâb-ı kamertâb-ı hazret-i şehinşâhiye ve cenâb-ı sadâret-i uz mâya takdîm eylediğimiz istid'âlarımız bulunan bu makûle ef'âl-i şeni'anın bir mikdâr tekâsülü vukû' bularak cüz'ice müsterih olunacak iken arsa-i mezbûrî hilâf-ı şer'-i şerif ve mugâyir-i kavânin-i münif olarak derûnunda bulunan müste'cirine ferâğ olunacağı mesmû'ât-ı âcizânemiz olmuş bu arsa ise beş aded mahalle-i İslâm ortasında olarak ve etraf-ı erba'ası câmi' ve minâre bulunduğundan başka bu makûle ehl-i İslâm uhdesinde olan ebniye ve arsanın hiçbir vechile ehl-i küfr üzerine geçdiği vukû' bulmayarak emsâlsiz olarak geçtiği bu mezkûr beş mahalle ahâîleri perişân ve her birerleri başka başka mahallere firâr edeceğimizi mübârek zât-ı nezâret-i penâhilerine arz ve ifâde etmemiz icâb-ı maslahatdan bulunduğu merâhim-i aliyye-i âsafânelerinden mercûdur ki şu arsanın senedini milel-i sâireden hıfz ve bu kullarını mücib-i perişaniyetden berî buyurmaları husûsu için işbu mahzar-ı âcizânemiz takdîm kıldın ol bâbda ve her hâlde emr-i fermân hazret-i menlehü'l-emrindir". Bkz. BOA. İ. MVL. 471/21360-1.

32 BOA. İ. MVL. 471/21360-1.

33 "... Deraliyye'de Gedik Paşa civarında kâin mutasarrife olduğum arsa üzerinde bulunan bir bâb canbaz tiyatrohânesi bundan akdem bâ irâde-i seniyye ve bâ imtiyâz-ı mahsûsa ve meclis-i vâlâ ma'lûmatıyla küşâd olunduğu derkâr ise de evkâf-ı hümâyûn hazine-i celilesince buna dâir henüz kesb-i ma'lûmât edilmediğinden bu def'a nizâmı vechile ahara ferâğı icâb eder ise yine İslâma fûruht eylemek üzere tebe'a-i devlet-i aliyyeden İstefenaki Kara Todori'ye ferâğ olunmak için takrîre gidildikde mahall-i mezkûr zaten konak olması cihetle muahharan tiyatro işşâsınca meclis-i vâlânın ma'lûmâtı olduğuna dâir bir kıt'a tezkire-i sâmiye vürûd etmedikce emr-i ferâğatin icrâ olunamayacağı câriyelerine ifâde olunmuş olmasıyla lütfen ve ihsânen ol bâbda muhtâc bulunduğum bir kıt'a tezkire-i sâmiye-i âsafânelerinin şeref-tastürine inâyet ve ihsân buyrulması niyâz ve istîrâhâma cesâret kılınmış olmağın ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir". Bkz. BOA. İ. MVL. 471/21360-2.

34 "... arsasını müstakil bir mahalle olmak üzere parça parça hristiyana fûruht eylemelerini iltimâs ederek ol vakit makâm-ı nezâret-penâhilerine vürûd eden müte'addid tezâkir senedâta havâle buyrulup çünkü mahall-i mezkûr İslâm mahallât ve haneleri arasında olduğundan başka Bayezid câmi'-i şerifine kurb ve civâr olması cihetle öyle İslam mahallâtı miyânında bir cesim hristiyan mahallesi ihdâsı vechen mine'l-vücûh uyamayacağı ... tiyatro ve canbazhâne binâ olunmuş olup ancak bu tiyatrohânenin adem-i idâresi cihetiyle elyevm mesdûd bulunduğundan pek az

Sonuç

Değerlendirmeye aldığımız belgeler ışığında Müslüman kadınların sahip oldukları gediklerin çoğunlukla dükkan gediği olduğu ve bunları babaları veya kocalarından miras yoluyla elde ettikleri görülmektedir. Bu gedikler, vakıflara bağlı gayrimenkullerin icareteyn veya mukataa usulüyle tasarruf hakkının kiralayana verildiği mülkler olması yönünden de ayrıca önem taşımaktadır.

Kadınlar meygene gediğinden berber dükkanı gediğine kadar farklı alanlarda faaliyet gösteren gediklere sahip olmuşlardır. Bu örnekler kadınların bu işletmelerde bilfiil çalışmasına izin verilmediği zamanlarda bile dükkan sahipliği konusunda hür olduğunu hatta çok iyi birer girişimci olduklarını göstermektedir. Şöyle ki bilinenin aksine *kadın mahrem bir nesne haline dönüşerek* ekonomik hayattan hiçbir zaman elini eteğini çekmemiştir.

Müslüman kadınların devlet ve özel sektörde çalışma yaşamında aktif bir şekilde rol aldığı dönem ise II. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu döneme damgasını vuran savaşlar, erkek çalışan nüfusunun azalmasına yol açmış bu açık da kadın iş gücüyle telafi edilmiştir. Kadınların Batılılaşma sürecinden itibaren eğitim, kültür, fikir hayatında etkin bir şekilde yer edinmesi II. Meşrutiyet'te yaşanan bu gelişmenin alt yapısını oluşturmuş böylece kadın açısından yaşanan bu gelişme Cumhuriyet Dönemi'nde de tüm hızıyla devam etmiştir.

vakit zarfında yine parça parça hristiyana satılacağı ve şu menâfi' emeliyle bunu iştirâya mûmâ ileyh İstefenaki Kara Todori tâlib bulunduğu ... sâlifü'l-beyân beş mahalle ahâlisinin takdim eyledikleri arz-ı hâlleri meâline nazaran mahall-i mezkûrun hristiyan üzerine ferâğı bir vechile uyamayacağı ...". Bkz. BOA. İ. MVL. 471/21360-4.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. MKT. 189/48; A. MKT. DV. 181/82; A. MKT NZD. 34/90; İ. İLM. 8/36; İ. MVL. 471/21360.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638).

İstanbul Kadı Sicilleri, Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/ 1573-1591).

Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/4, 11, 12, 24.

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1991

Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI üncü Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zîrâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar)*, Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayları, 2001.

Çırak, Turgay, *Şer'iyye Sicillerinden 220 ve 222 No'lu Defterlere Göre Gedikler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2003.

Gerber, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3, (Nov. 1980), pp. 231-244.

Gürsoy, Çiğdem, "Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davutpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)", *Belleten*, LXXXI/290, Nisan 2017, Ankara 2017, ss. 173-190.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev. Halil Berkay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

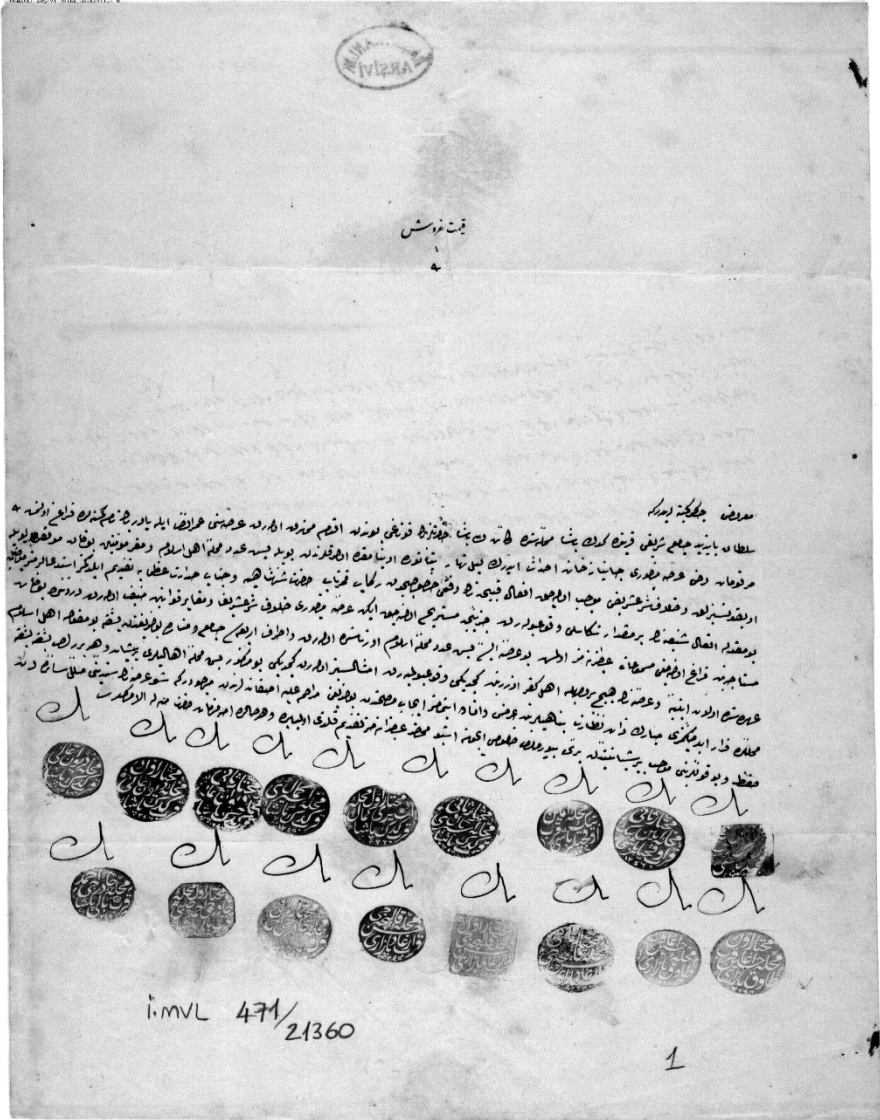
Jennings, Ronald C., “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18/1 (Jan. 1975), pp. 53-114.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Maydaer, Saadet, “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Öreği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 15, Sayı 2, 2006.

Oktar, Tiğınçe, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.

Ek 1: Gedikpaşa Canbaz Tiyatrosundan Şikayetçi Olan Beş Mahalle
Muhtarının Arzıhali.

İ.MVL.00471

Kaynak: BOA. İ.MVL. 471/21360-

